

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

CONCEPTUAL BASIS OF THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF ECO-FRIENDLY LAND MANAGEMENT

Ольга БУДЗЯК,
доктор економічних наук,
Державна екологічна академія
післядипломної освіти та управління, Київ

Olga BUDZYAK,
Doctor of Economics,
State Environmental Academy
of Postgraduate Education and Management, Kyiv

У розвитку людства виключно важливу роль відіграла і відіграє земля як територія і як ресурс. Забезпеченість родючою землею чи то держави, чи окремого господарства в усі часи була запорукою їхнього достатку, заможності та впевненості в майбутньому. Прагнення до володіння та користування землею у людства було викликане подвійним інтересом: 1) спробою вирішити продовольчу проблему; 2) збагаченням через вирощування та реалізацію сільськогосподарської продукції.

Зі збільшенням чисельності населення інтерес до землі посилюється. Постійне розширення земельних площ зумовило те, що нині господарською діяльністю вже охоплено 63% суші. З майже 5,0 млрд га земель, що вважаються потенційно придатними для проживання та виробництва сільськогосподарської продукції, використовується 3,8 млрд га [1, с. 153].

Зберегти існуючий земельний потенціал можливо лише завдяки формуванню нового світосприйняття, нової форми самосвідомості, за яких людина усвідомлюватиме себе єдиним цілим з природою. При цьому бережливе ставлення до землі повинно впливати з розуміння його сутності та закладених основоположних принципів і засад землекористування.

Науковці при обґрунтуванні заходів щодо вирішення екологічних проблем природокористування застосовували здебільшого методологічні підходи неокласичної та кейнсіанської наукових шкіл. Проте широке визнання серед вітчизняних науковців отримала концепція сталого розвитку. Її основними положеннями є такі: збереження природних ресурсів, збереження цілісності екосистем та врахування інтересів майбутніх поколінь. Розробці методологічних засад сталого розвитку присвячено багато праць. Проте питанню формування концепції екологобезпечного використання земель, яка базується на концепціях взаємозв'язку між економічним розвитком та екологічною безпекою, приділялося недостатньо уваги.

Мета статті – сприяти поширенню теоретичних знань про екологічно спрямовані концепції економічного розвитку з метою вирішення проблем сумісності економічного зростання та охорони довкілля.

Наприкінці ХХ століття антропогенний вплив на природу та земельні ресурси посилювався, збільшилися його негативні наслідки: 10% суші зайнято

ріллею, ще 20% – сіножатями та пасовищами, при цьому за останні 100 років виведено з користування 27% (2 млрд га) родючих земель, 87% щорічного приросту пустель зумовлено антропогенним тиском на природу. Внаслідок цього у багатьох районах ресурси землі вичерпані, їх подальше збільшення стає неможливим з огляду на перевищення межі відтворення.

На початку ХХІ століття баланс між можливостями природи й суспільства, економічними та екологічними інтересами вже не задовольняє людство. Виробничо-просторова обмеженість землі як ресурсу, неефективні моделі, види, типи використання землі спонукають до переосмислення концепцій як природокористування, так і землекористування (рис. 1).

Теорія сталого розвитку ставить екологічні проблеми природокористування на перше місце та змушує людей до перебудови своїх відносин із природою. Водночас виникла необхідність у зміні парадигми землекористування, в якій пріоритетними у формуванні нового світосприйняття повинні стати принципи глибоко продуманого використання земельних ресурсів в умовах сталого розвитку.

Під сталим розвитком Л.Руденко, А.Третяк, І.Устінова та інші розуміють такий розвиток, який надаватиме можливість на довгостроковій основі забезпечувати стабільне економічне зростання та сприятиме задоволенню поточних потреб у теперішній момент часу і не ставитиме під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [2, с. 39; 3, с. 332; 4, с. 258–260]. Якщо земля в руслі сталого розвитку буде розглядатися як потрібна природно-економічна система, а саме: як основа екосистеми, як територіально-просторовий ресурс і як засіб виробництва, то під сталим землекористуванням, наголошує А.Третяк, слід розуміти цілісний процес відтворення комплексу зв'язків «земля – людина – екосистема» у системі земельних відносин, за якого забезпечуватиметься економічне зростання потреб людей через встановлення рівноваги економічно та екологічно доцільних видів використання земель, але не абсолютної рівноваги, оскільки тоді не буде розвитку [2, с. 44].

У зв'язку з цим як варіант для "sustainable development" Л.Руденко та інші пропонують поняття збалансованого або екологорівноваженого розвитку (балансувати: зберегти рівновагу; доводити

Уточнено поняття «сталій розвиток суспільства». Визначено відмінності між сталим та екологічно збалансованим розвитком. Проаналізовано основні наукові концепції екологічного напрямку. Особливу увагу приділено концепціям екологобезпечного спрямування. Встановлено, що екологобезпечне використання земель змушує сприйняти екологічну парадигму розвитку, в основі якої лежить необхідність забезпечення умов виживання людства.

Визначено необхідні передумови щодо сталого землекористування та його основну мету. Доведено необхідність урівноваження економічних та екологічних цілей при сталому землекористуванні. Обґрунтовано принципи розвитку екологобезпечного землекористування. Встановлено вплив основних факторів на сталість землекористування. Визначено основні інструменти реалізації екологобезпечного землекористування. Доведено необхідність функціонування сталого землекористування на трьох основних рівнях управління використанням земель, а саме: на національному, регіональному та локальному.

The concept of "sustainable development of society" is clarified. The differences between sustainable and ecologically balanced development are determined. The basic scientific conceptions of environmental direction are analysed. Particular attention is paid to the conceptions of ecological safety orientation. It is established that ecologically safe land use forces to accept the paradigm of environmental development, based on the need to provide the survival conditions for mankind.

Necessary prerequisites and the main goal of sustainable land management are determined. The need to balance economic and environmental goals in sustainable land usage is proven. The principles of the development of ecologically safe land usage are substantiated. The basics of sustainable land usage system were examined. The influence of the major factors on the sustainability of land use is determined. The main tools of implementation of ecologically-safe land management are formed. The necessity of sustainable land management functioning on three main levels of land management: national, regional and local is proven.

Рис. 1. Наукові концепції екологічного спрямування

Джерело: розроблено автором за даними [6, с. 35–37].

Рис. 2. Наукові концепції екологічно безпечного спрямування

КОНЦЕПЦІЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІКИ ТА ДОВКІЛЛЯ	Біологічний детермінізм	Причини кризи у закономірностях розвитку екосистем (зростання населення посилює тиск на довкілля)
	Енергетичний детермінізм	Причини кризи в порушенні енергетичних зв'язків (стійкість економічної системи залежить від енергетичних потоків)
	Технічний детермінізм	Причини кризи в розвитку виробничих сил (техніки та технологій), зростанні масштабів впливу виробництва на природу
	Інституціоналізм	Недосконалість системи інститутів суспільства (відсутні спеціальні структури, закони та нормативні документи, які регулювали б взаємодію суспільства з природою)
	Неокласицизм	Недостатній розвиток ринкових відносин (оскільки ринкові відносини не охоплюють зв'язок між людьми та природою, тому гармонія між ними порушується)
	Екологічний песимізм	Кризу не можна подолати, людство невблаганно наближається до екологічної катастрофи
	Технологічний оптимізм	Кризу можна подолати за умов проведення певних технологічних заходів
	Теорія антизростання	Зростання необхідно припинити
	Теорії зростання	Зростання можливе за умов переосмислення сутності поняття «зростання», коли за його основу береться «якість життя» Зростання можливе за умов переходу до звуженого відтворення, заснованого на примітивній техніці

Джерело: розроблено автором за даними [6, с. 35–37].

до правильного співвідношення взаємопов'язані частини чого-небудь [4, с. 262]. У цьому контексті екологозбалансоване та екологічно-рівноважене використання землі, як вважають А.Калініченко, В.Писаренко, передбачає забезпечення економічно доцільної продуктивності земель за умов, що швидкість використання земельних ресурсів не перевищуватиме швидкість їх відтворення [5, с. 135].

Попри практичну всезагальну формальну підтримку такого шляху, наразі в цьому напрямі реальних кроків не зроблено жодною з держав. Розвинені країни вважають сформований спосіб життя взірцем і не збираються нічого змінювати, навіть незважаючи на те, що він базується на руйнуванні природи людиною, а країни, що розвиваються,

намагаються досягти такого ж еталону життя, хоча такий розвиток поглиблює еколого-соціальну кризу та загострює продовольчу безпеку.

Ємність земельного простору як середовища проживання людей свідчить, що його стан близький до наповнюваності. Перед людством, як і кілька тисяч років тому (зниклі цивілізації), постала дилема вибору розвитку землекористування – зростання чи стабілізація. При цьому не просто стабілізація, тобто підтримання стану рівноваги, збалансованості між економічними, екологічними та соціальними факторами, а стабілізація чисельності населення та пристосованість видів його діяльності до розвитку в умовах обмеженості земельних ресурсів середовища, ємність якого вичерпано.

Сталий розвиток у землекористуванні може існувати на певній території тривалий час, але за умови, що чисельність населення коливатиметься в діапазоні, припустимому рівню демографічної ємності за рахунок самовідтворення земельних ресурсів. Збереження цілісності та сталості розвитку землекористування в умовах тільки їх якісних змін можливе лише при інтеграції екологічних, економічних та соціальних інтересів людства.

Найбільша проблема в землекористуванні пов'язана з тим, що рівень розвитку екосистем на планеті диференційований. Екосистеми з малородючими землями мають значний запас ємності (територіальної та демографічної) і характеризуються тенденцією кількісного демографічного зростання. Проте поряд з ними існують екосистеми з родючими землями, запас їх територіальної та демографічної ємності вичерпано. Початковим етапом розвитку природних екосистем є домінування економічних інтересів над екологічними, кінцевим етапом розвитку інтенсивно-використовуваних екосистем – перевага екологічних інтересів над економічними (рис. 2).

Головною метою при сталому землекористуванні є не лише досягнення стану рівноваги між екологічними та економічними інтересами, а й обмеження кількісного зростання параметрів чисельності населення, техногенного навантаження тощо в екосистемі з подальшим його утриманням (коливанням) у діапазоні сталості. Межами утримання слугуватимуть умови, які гарантуватимуть недопущення будь-яких масштабних незворотних для стану земельних ресурсів наслідків.

Проте для досягнення умов сталості в екологічно безпечному розвитку потрібна не декларація («Стратегія національної безпеки України», Указ Президента України від 12 лютого 2007 року №105/2007), а зміна парадигми землекористування. Адже стале землекористування за своєю суттю передбачає економічну спрямованість, тоді як екологічна криза змушує відмовлятися від економічно орієнтованої парадигми – підвищення рівня споживання продуктів харчування більшістю населення [7, с. 1142].

Екологічно безпечне використання земель змушує сприйняти екологічну парадигму розвитку, в основі якої лежить необхідність забезпечення умов виживання людства в середовищі, зміненому його ж діяльністю, та передбачає використання землі за таких умов, які гарантують недопущення незворотних екологічних наслідків та не знижують здатність ефективного функціонування екосистем.

Основними факторами розвитку землекористування є:

- природні фактори (ґрунти, рослинний та тваринний світ, гідрографічний режим, клімат);

- фізичні фактори (місце розташування, рельєф, контурність, конфігурація (ламаність меж), природна та антропогенна роздрібненість, компактність, площа);

- економіко-правові фактори (цільове призначення, режим використання, форма власності, тип землекористування тощо).

Первинним елементом землекористування є земельна ділянка або земельний масив як територіальний простір із чітко визначеними межами, площею, місцем розташування та правовим статусом. Здебільшого земельна ділянка є єдиним неподільним об'єктом власності, володіння, користування та розпорядження. Володіння дозволяє користуватись земельною ділянкою певних обсягів, але позбавляє права розпорядження. Останнє полягає в можливості передачі земельної ділянки в користування чи у спадщину, а також можливості її вилучення для суспільних потреб відповідно до закону. А користування – це процес

споживання корисних властивостей об'єкта власності, тобто продуктів харчування (понад 90 % земельних площ) з метою задоволення потреб землекористувача [8, с. 184].

Розвиток екологічно безпечного використання землі має базуватися на трьох важливих принципах:

- 1) придатності земель до підтримання рівноваги в екосистемах;
- 2) придатності земель для проживання населення;

3) придатності земель для використання в господарських цілях, а також захищеності земель від катастрофічних наслідків її використання, тобто екологічно безпечне використання землі слід розглядати як таке, що:

□ забезпечуватиме рівноважний еколого-економічний стан земельних ресурсів упродовж тривалого часу;

□ передбачатиме однакові можливості як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь стосовно використання землі;

□ позитивно впливатиме в межах певних територій на процеси використання землі;

□ попереджатиме виникнення незворотних процесів, що призводять до порушення якісного стану земельних ресурсів та опосередковано через продукти харчування впливатиме на життя і здоров'я людей;

□ визначатиметься різними показниками в різні періоди, але буде прийнятним для даного етапу розвитку.

Екологічно безпечне використання землі доцільно розглядати в розрізі територіальних рівнів, яким притаманні певні ознаки. Так, на глобальному рівні баланс таких показників, як зміни середньодобової та річної температури повітря, хімічного складу атмосфери та океанів тощо, визначається для забезпечення, контролю, зберігання, відновлення та відтворення земельних ресурсів планети.

На національному (загальнодержавному) рівні екологічно безпечне використання землі залежить від природних та екологічних умов, а також від соціального й політичного устрою держави і має стратегічне значення в національній безпеці держави. Тому екстенсивне використання землі не тільки може погіршувати екологічний стан земельних ресурсів, а й становити реальну загрозу екологічній безпеці всієї території держави.

На регіональному рівні специфіка екологічно безпечного використання землі визначається безпекою екосистем (природно-територіальних комплексів) регіонального значення та залежить від рівня розвитку регіональних господарських систем, а також і від реальних можливостей реагування ними на екологічні проблеми. Локальний рівень визначатиметься безпекою екосистем місцевого значення [9, с. 22–26], а об'єктом виступатиме підприємство чи окреме виробництво.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для успішної реалізації концепції екологічно безпечного використання земель необхідні певні інструменти. Такими інструментами мають стати:

□ управлінські чинники (формування стратегії екологічно безпечного землекористування, яка забезпечуватиметься земельними нормативно-

правовими актами зі встановленими в них межами допустимого рівня безпеки та правилами земельної поведінки; вдосконалення державного управління земельними ресурсами та екологічно безпечним землекористуванням, у тому числі завдяки формуванню автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру та вирішення питань землеустрою);

□ соціально-економічні чинники (формування регуляторної політики щодо екологічно безпечного землекористування та жорстких механізмів як економічного стимулювання, так і покарання, а також реагування на надзвичайні ситуації та систему фінансування і кредитування);

□ екологічні чинники (інвентаризація земель, стандартизація та сертифікація землекористування).

ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В.І. Використання земельних ресурсів у країнах – основних виробниках сільськогосподарської продукції / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 153–154.
2. Третьак А.М. Економіка землекористування та землевпорядкування: [навч. посіб.] / А.М. Третьак. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2004. – 542 с.
3. Устінова І.І. Щодо теоретичних засад екологічно безпечного управління розвитком територій / І.І. Устінова // Містобудування та територіальне планування: [наук.-техн. зб.]. – К.: КНУБА, 2007. – Вип. 28. – С. 332–337.
4. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / [ред. Л.Г. Руденка]. – К.: Академперіодика, 2005. – 320 с.
5. Калініченко А.В. Особливості формування збалансованих агроекосистем / А.В. Калініченко, В.М. Писаренко. – Полтава: ПДАА, 2005. – 368 с.
6. Зіновчук Н.В. Екологічна політика АПК: економічний аспект / Н.В. Зіновчук. – Львів: Львівський держ. аграр. ун-т, ННВК «АТБ», 2007. – 394 с.
7. Устойчивое развитие: теория, методология, практика: [учебник / под ред. Л.Г. Мельника]. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 1216 с.
8. Управління землекористуванням: підручник / [В.В. Горлачук, О.М. Гаркуша, В.Г. В'юв, В.В. Мельніченко, І.М. Песчанська, Д.М. Демченко]; за ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: Видавництво Іліон, 2006. – 376 с.
9. Шевченко І.В. Соціально-економічні проблеми екологічної безпеки: [монографія] / І.В. Шевченко. – К.: ВГЛ «Обрій», 2009. – 194 с.

REFERENCES

1. Vlasov V.I. Vykorystannya zemel'nykh resursiv u krayinakh – osnovnykh vyrobnykakh sil's'kokhospodars'koyi produktsiyi [The use of land resources in the country - the main agricultural producers]. *Ekonomika APK*, 2007, no. 4, pp. 153-154 [in Ukrainian].
2. Tretyak A.M. *Ekonomika zemlekorystuvannya ta zemlevporядkuvannya* [The economy of land use and land management]. Kyiv, TOV "TSZRU", 2004, 542 p. [in Ukrainian].
3. Ustinova I.I. Shchodo teoretichnykh zasad ekolohichno bezpechnoho upravlinnya rozvytkom terytoriy [Regarding the theoretical principles of environmentally sound development management of territories]. *Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya*, Kyiv, KNUBA, 2007, no. 28, pp. 332-337 [in Ukrainian].
4. Rudenko L.H. *Ukrayina: osnovni tendentsiyi vzyemodiyi suspil'stva i pryrody u XX st. (heografichnyy aspekt)* [Ukraine: main trends of interaction between society and nature in the twentieth century (geographical aspect)]. Kyiv, Akademperiodyka, 2005, 320 p. [in Ukrainian].
5. Kalinichenko A.V., Pysarenko V.M. *Osoblyvosti formuvannya zbalansovanykh ahroekosystem* [Features of formation of balanced agro-ecosystems]. Poltava, PDAА, 2005, 368 p. [in Ukrainian].
6. Zinovchuk N.V. *Ekolohichna polityka APK: ekonomichnyy aspekt* [Environmental policy: the economic aspect]. Lviv, L'vivs'kyi derzh. ahrar. un-t, NNVK "ATB", 2007, 394 p. [in Ukrainian].
7. Mel'nik L.G. *Ustojchivoe razvitie: teorija, metodologija, praktika* [Sustainable development: the theory, methodology, practice]. Sumy, Universitetskaja kniga, 2009, 1216 p. [in Russian].
8. Horlachuk V.V., Harkusha O.M., Vyun V.H., Mel'nychenko V.V., Peschans'ka I.M., Demchenko D.M. *Upravlinnya zemlekorystuvannjam: pidruchnyk* [Land use management: manual]. Mykolajiv, Vydavnytstvo Iliion, 2006, 376 p. [in Ukrainian].
9. Shevchenko I.V. *Sotsial'no-ekonomichni problemy ekolohichnoyi bezpeky* [Socio-economic problems of ecological safety]. Kyiv, VHL "Obriy", 2009, 194 p. [in Ukrainian].

Український журнал
«ЕКОНОМІСТ»
з 2011 року представлений
у міжнародній економічній
наукометричній базі RePEc.
У зв'язку з розширенням
розміщення публікацій
в RePEc з 2013 року

змінюються вимоги
до змісту статей.
Уважно слідкуйте
за інформацією
в наступних
номерах журналу
і на сайті
<http://ua-ekonomist.com>